

IRODALOMTÖRTÉNETI DOLGOZATOK

(194)

PÉTER LÁSZLÓ

BABITS MIHÁLY
TEXTOLÓGIAI NÉZETEI

1992.

SZEGED

1992.

PÉTER LÁSZLÓ

BABITS MIHÁLY TEXTOLÓGIAI NÉZETEI

„Filológusnak mondanak; de sosem olvastam költőt a filológia kedvéért” — írta Babits, a poeta doctus, *Az én könyvtáram* (1927) című esszéjében. — Filológiát néha a költő kedvéért (amikor a költő élvezéséhez feltétlenül szükséges volt filológiai problémákkal tisztában lenni). Még a görög és latin remekírókat is inkább pusztán textusban szerettem: kommentárt csak ahol anélkül lehetetlen kivájni az értelmet; vagy ahol a kommentár maga külön érték.” (*Esszék, tanulmányok*. 1978. 2:158. A továbbiakban: E.)

Dante kommentárjait is így értékelte. Szükségességüket belátta: „E kommentárokat éppen nem a kifejezés nehézsége, hanem vagy a kora küzdelmeiben nagyon is benn élő költő rengeteg kortörténeti vonatkozása tette szükségessé, vagy a kommentálók természetes vágya, hogy Dante rendkívül életteli, gazdag és világos szimbólumainak geometrikus sziklái mögül mennél többet fejtsenek ki az allegorikus Értelem titkos aranyából, mely kétségkívül a végtelenig volna bányászható.” (E. 1:270.) Szász Károly magyarázatait azonban túlzottnak ítélte: „De amily hiba e vonatkozásokat egyszerűen mellőzni vagy a magyarázatokat a szövegbe szőni, mint Gárdonyi, éppoly hiba az isteni éneket az ízléstelen szubjektív jegyzetek tengerébe fojtani, mint Szász.” (E. 1:284—285.) Tétele: „Az olvasni való könyvben csak annyi jegyzetnek szabad lenni, amennyi a megértéshez okvetlen kell: a többi zavar.” (Uo.)

Élet és mű egysége

Első textológiai észrevételére *Az irodalom halottjai* című tanulmányának Komjáthy Jenőre vonatkozó gondolatai között bukkanunk. A költői fejlődés ábrázolásának szükségességét és lehetőségét latolgatja: „Vajon a gyér adatokból lehet-e rekonstruálni ezeket a fejlődéseket, ezeket az érzéseket? Lehet világot vetni rájuk a versekből. Művésznél mindig a műveit kellene életrajzának alapjául vetni.” (E. 1:115.)

Ugyane cikkében Péterfy Jenőt jellemezve mutat rá a hatásnak, sőt az átvételnek a szerepére az életműben: „Ezzel összefügg folytonos önisméltelése is, amiben némileg Gyulaihoz hasonlít. Ugyanazt a gondolatot nem habozik gyakran majdnem azonos szavakkal újra leírni, ugyanazon gondolatokat több cikkben egymás után ismételve és fejlesztve, újból fejtegetni. Érdekes látnunk ebből a szempontból is, hogyan összefüggnek egymással egyes dolgozatai, mennyire folytatása, továbbfejlesztése egyik a másiknak, mennyire egy töről fakadtak, és egymásba hangzanak, mint Ibsen egyes drámái. A magából, mélyből gyökeresen, szervesen fejlődő lelket mutatja ez is...” (E. 1:126.) Ugyanezt ismeri föl Vörösmarty életművében: „Témáit nem tudja abbahagyni, azok vissza-visszatérnek, és üldözik őt...” (E. 1:210.) Goethéről szólva még tömörebben fogalmazza meg tételét: „Az írók művei egy sorozatba illesztendők, mely maga egy szerves egész. Nem a mű egység, de a nagy egység: az író.” (E. 1: 608.)

Az utóbbi mondat már új fölismerés. Írók, költők kétféleképpen vallanak életük és művészetük összefüggéséről. Kosztolányi azt mondja: „Ki a költő? Az az ember, akinek a szavak fontosabbak, mint az élet.” (*Nyelv és lélek*. 1971. 460.) Juhász Gyula meg a költő életének legkínzóbb és leggyönyörűbb hivatásaként azt tartotta:

Formát keresni minden gondolatnak,
És elvérezni egy fonák ígén...

(Formát keresni...)

Később is azt vallotta:

Szavak, csodálatos szavak.
Békítanak, lázítanak.
Eldönthetnek egy életet.
Följárnak, mint kísértetek.

Ölnek és feltámasztanak.
Szavak, csodálatos szavak.

(Szavak)

Babits is azt tartja, hogy „minden a szón múlik”: „Egész biztonsággal érzem, hogy regényem jósága, történetem valószínűsége s még alakjaim élethűsége is minduntalan egy-egy megtalált vagy meg nem talált szón fordul meg.” (E. 2:60.)

S amit az ismétlések természetéről mondott, kiterjeszti a szavakra is. „Vagy micsoda különös matematika fűzi össze az írói munka minden egyes szavát, hogy minden szó éppoly kicserélhetetlen, előre meghatározott (s mind egymástól függő) legyen benne, mint a matematikai feladványban a számjegyek?” (Uo.)

Szabó Lőrinc költői önéletrajzában, a *Tücsökzenében* a verssel, a költészettel való találkozásáról vallomást téve írja:

lassankint jobban érdekelt
az életnél a róla mondható,
a fényes Napnál a fényszárnyú szó.

Vágó Márta tanúsága szerint József Attila is azt hajtogatta a *Förgeteg* megírása után: „Minden a versért van!” Az egész élet — a versért, a költői kifejezésért van...

Ezzel szemben Ady göggel hirdette: „Én voltam Úr, a Vers csak cifra szolgál...” (*Hunn, új legenda*). Balázs Béla is Lukács Györggyel azon vívódik, hogy életüknek alakítása az igazi művük: Balázs szerint nincs is műve, melyet komolyabban venne, mint az életét (*Napló*. 1982. 1:153, 2:141.)

Babits, mint láttuk, Goethével kapcsolatban vallja ezt. A német költő fontosabbnak tartotta élményeit, mint a belőlük fakadt alkotást: „Művei az életváltozásnak csak tudtadó módjai, művei csak kikerekítései életének, az igazi mű az ő élete.” (E. 1:598.)

Babits az Ady-textológia első művelője. Annak ellenére mondom ezt, hogy tudom, Ady „poéta-adminisztrátora”, a derék Földessy Gyula *A menekülő Élet* (1912) óta ott bábáskodott minden Ady-kötet körül, s a költő halála utáni kiadások is zömmel neki köszönhetők. Minden érdeme ellenére azonban éppen Babits bírálataiból derül ki, hogy az a különleges figyelem és érzék, amelyet az Ady-líra teljes átélése megkívánt, csak a kongeniális kortárs költőben volt meg, Babitsban, a poeta doctusban és filológus tanárban. Éppen Földessyt bírálva írja le — talán racionalista elmék számára patetikusan hangzó, de aforisztikus megfogalmazással — a textológia alaptörvényét: „A nagy költőnek minden furcsasága, minden betűje szent; semmiképp sem szabad azokon változtatni, sem elnézésből, de még kevésbé szándékosan, sőt bármilyen tetszetős feltevés kedvéért sem...” (E. 1:671—2.)

A Nyugat nekrológiájában már Adyra alkalmazva ismétli meg előbb megismert nézetét: „Életműve sem befejezetlen, mert utolsó könyve éppoly gyönyörűen utolsó, mint amilyen gyönyörűen első volt az első, és könyveinek egész sora mintha csak egy könyv volna, egyetlen óriási ének, a remekmű kiszámítottságával és befejezettségével.” (Babits Adyról. Szerk. Gál István. 1975. 70—71.) Kevéssel utóbb a Nyugat második Ady-számának zárzófogalmazványában pedig már kijelöli az Ady-életművel kapcsolatban az utókorra háruló textológiai föladatokat: „Ady meghalt. Gyűjtések össze minden sorát, minden gondolatát. Mennyi kincs hever még elszórtan.” (Uo. 79.)

Fél év sem telt el, megjelent Földessy Gyula *Ady Endre* című könyve, s ez Babitsnak alkalmul szolgált, hogy Ady életművének textológiai oltalmazójaként emeljen szót. Itt írja le az imént idézett klasszikus tömörségű, de költői emelkedettségű textológiai alapelvét. Az általános tételt utóbb tüzetesebb intelemmé alkalmazza: „A legnagyobb bűn volna tehát e pedantériának feltevése alapján sajtóhibákat gyanítani és Ady szövegén változtatásokat eszközölni. Óva intjük Földessyt mint a hátrahagyott Ady-versek kiadóját: ezt el ne kövesse: félünk, hajlamos rá. Semmi sem jogosítja föl a [szöveg]kritikust, hogy saját elméleteit vagy ízlését, még ha maga meg is van győződve helyességükről, filológiai bizonyosság nélkül a költő szövegére alkalmazza.” (E. 1:688.) Földessynek egyik javítását éppen ezért utasítja el: „ha ez a javítás szövegen nem alapul, akkor önkényes, és semmi szükség rá a teórián kívül.” (Uo. 687.)

Amikor Földessy gondozásában megjelent Ady posztumusz verseskötete (*Az utolsó hajók*, 1923), Babits példákön bizonyította óvásának jogosságát. Hangoztatta a kötet jelentőségét Ady háborús lírájának teljesebbé tételében, hiszen a hozzáértők tudták, hogy a költő életében megjelent utolsó kötetből (*A halottak élén*, 1918) a lapokban megjelent verseknek mintegy felét Ady vagy inkább a kiadó különféle okokból mellőzte. „E megfontolások — vélte joggal Babits — nem lehettek tisztán esztétikai jellegűek: legalább némely kihagyást így nehéz benne megérteni.” (E. 1:770.) A posztumusz kötet értékelésében különleges és szokatlan szempontot vet föl: „S a sajátságos az, hogy ebben a tekintetben legérdekesebbek talán éppen a kötet kevésbé tökéletes darabjai: azok a versek, melyeket a költő a maga szempontjából, úgy lehet, helyes kritikával mellőzött, vagy engedett mellőzni életében megjelent gyűjteményének összeállításánál.” (Uo. 771.)

Ez az első jele, hogy Babits fölismerte: az alkotói szándékot az utókornak saját érdekében joga van nem tisztelni.

Babits már négy éve is óvta Földessyt a költői szövegbe való önkényes beavatkozástól. Most félelme igazolódott. Már a kötet cím fölkelte ellenkezését: „Senkinek sincs joga, semmiféle meggondolás alapján, egy Ady-kötetnek címet adni. *Az utolsó hajók!* Egy verscím, Ady-cím? De miért éppen *Az utolsó hajók?* Miért nem *A Mindent hurcolva?* Éppen úgy lehetne. Egyik sem lehet. Mindegyik önkény, s a kiadó semmi esetre sincs jogosítva a saját bármily jelentéktelen ötletét is Ady köpönyege alatt lopni be a halhatatlanságba.” (Uo. 773.)

Később is visszatért e dologra: „Reméljük azonban, hogy Ady jövőendő összkiadásaiban ezt a címet csak a bibliográfiai jegyzetek között fogjuk olvasni.” (E. 2:11.) Ám Babitsnak e kívánságát Földessy nem teljesítette: Ady-összeseiben *Az utolsó hajók* éppen úgy szerepel, mint a költő életében megjelent kötetek címei. Sőt, e megtévesztő eljárást a hagyomány máig élteti: a legújabb Ady-összesek gondozói, Láng József és Schweitzer Pál is ugyanúgy közlik, mintha a költőtől való volna.

Szintén igazolódtak Babits aggályai Földessy szövegjavításaival kapcsolatban. Dicséri ugyan, hogy a kötet mindössze három kiadói javítást tartalmaz, de közülük kettőt alaptalannak ítélt. A szótagszám alapján, úgymond Babits, Földessy még legalább tíz—tizenöt változtatást tehetett volna. „Jobb lett volna a proponált javításokat csupán jegyzetben idézni.” (Uo.) Viszont ő javasolt három emendációt. Közülük a *Piros gyász ünnepén* című versben előforduló kettőt Földessy elfogadta, sőt Babitsot levélben is tájékoztatta, hogy előkerült a vers első lenyomata, amelyben a két szó pontosan úgy szerepel, ahogy Babits sejtette. A harmadik javaslatot azonban sem ő, sem Láng Józsefék nem vették figyelembe. Pedig szerintem ebben is Babitsnak van igaza. *A legoktalanabb szerelem* 10. sora így olvasható:

Poétát: — nem bölcs, nem friss eszű: — okos,

A magyarságról beszél itt Ady, a nemzete iránti oktan, de legszebb szerelemről. A tárgyias alaknak itt semmi értelme, nyilván sajtóhiba; a Babits javasolta Poétás alak viszont beleillik a mondatba. (E. 1:774, 2:275.)

A textológus egyik fontos tennivalójáról, az emendációról *Nietzsche mint filológus* (1911) című cikkében is nyilatkozik Babits: „Filológusunknak konjektúráit — mondja — inkább a saját lelkében rejlő költészet diktálja, mint a filológiai szükségesség.” (E. 1:258.)

Amikor az Athenaeum 1930-ban először adta ki Ady Endre összes verseit, Babits ismét méltatta mind a költőt, mind a kiadványt, a Sárközi György gondozta „egy-kötetes Adyt”. A kötet jelentőségét újból az életmű egységéről vallott fölfogásának összefoglalásával hangsúlyozta:

„Mondják, a jó versek rendszeren nyernek avval, ha kötetben és egymás után olvassuk őket. Ez némely költőnél így van, másoknál talán ellenkezőleg: de sohasem ismertem költőt, akire nézve ez a céhbabona oly szemmel láthatólag igaznak bizonyult volna, mint Adyra. És sohasem szemmel láthatóbban, mint ebben az «összkiadásban», mely az egyes versek után nem kezd új lapot, hanem folytatólagosan, egymás mellett szedi őket, a klasszikus kiadások helykímélésre törekvő hagyományait követve. Lám: Ady versei ily közeli szomszédságból sem ütik egymást, mint az egy falra lógatott képek a

tárlatokon, hanem inkább támogatják, emelik és megvilágosítják, mint egyazon költemény strófái. Többször mondtam és írtam azoknak, akik Ady költészetét egyes verseinek külön értéke alapján akarták megítélni vagy revidálni, hogy ennél a páratlanul termékeny lírikusnál sohasem egy-egy versről van szó, hanem mindig magáról a költőről és egész költészetéről, az egész szimbolikus oeuvre szelleméről, mely az egyes versekben csak megjelenik. Ez az egykötetes kiadás szembeszökő bizonyosságot tesz szavaim mellett. Minden lapja, ahogy kinyitom, négy—öt kezdődő—végződő vagy teljes versével valóban úgy hat, mint egy egységes és folyamatos nagy lírai életmunkának egy lapja...” (E. 2:273.)

Többször megismétli ezt a gondolatát. 1929-ben egy interjúban így: „Adyt csak egészében lehet látni, csak egészében igazán megítélni. Ady nem üres költő, hanem egy hatalmas szimbólumépület alkotója, amely csak költészetének egészében bontakozik ki, úgyhogy az egyes versek, sőt gyakran egyes szavak is csak ennek az egésznek fényében kapják meg céljukat, érdekességüket, szépségüket.” (Interjúk Babits Mihállyal. Szerk. Gál István, Téglás János. 1979. 102.)

Egy Ady-előadás bevezetőjében, 1939-ben: „Bizonyos, hogy egész életműve egyetlen óriási költemény, amelyből az egyes versek sokszor csak kiszakított sorok gyanánt hatnak.” (E. 2:622.)

Megismétli azt a megfigyelését is, amelyet a posztumusz kötet méltatásakor vett észre: „még a leginkább jelentéktelennek látszó versek is, amint szomszédaikkal egy szempillantásban fogja át őket tekintetünk, megmutatják a maguk rejtett fontosságát, érdekességét, beletartozását az egyetlen, nagy, ezerverses élethimnuszba.” (Uo. 274.)

Babits is tudatos alkotói műveletnek, kompozíciónak fogja föl Ady kötetbeosztását, ciklusait. Nem véletlenül, hiszen Babits szinte valamennyi kötetéről is azt állapítja meg monográfiája, hogy „szerves egységgé rendezett műalkotás”; „művészien rendezett egész”; „megszerkesztett műalkotás”; Babits maga rendezte őket „tudatos válogatással művészi egységgé”. (Kardos Pál: Babits Mihály. 1972. 5, 45, 90, 180, 480.) Olykor a kötetkompozícióból, pl. a *Sugár és a VÉRIVŐ lányok* című verseknek Babits első kötetében elfoglalt sorrendjéből egymást értelmező jelentés olvasható ki. (Rába György: *Babits Mihály*. 1983. 70.) A *Nyugtalanság völgye* (1920) szerkezetének rendjében a lélek útkeresésének nyomvonala válik világossá. (Csányi László: *Babits átváltozásai*. 1990. 147.)

A kötet szerkesztésnek fontos eszköze a tipográfia, közelebbről a dőlt szedés, amellyel Babits szívesen él. Ciklusokat sejtet, egy-egy verset emel ki egész szövegük kurzíválásával. (Kardos: i. m. 446. Rába: i. m. 47.)

Ady kötetének kompozíciós többletét tudva helyesli Babits, hogy a kiadó az Ady-kötetek rendjén nem változtatott, hanem lényegében a korábbi köteteket sűrítve nyújtja az olvasónak. Csak említi, hogy *Az utolsó hajók* címe és elrendezése nem Adytól való, de ezúttal nem bírálja ezt az eljárást. Helyesli, hogy a kötet az *Új versekkel* (1906) nyit, és „a prehisztorikus Adyt” képviselő *Versek* (Debrecen, 1899) valamint a *Még egyszer* (Nagyvárad, 1903) függelékbe került; hiányolja a *Rövid dalok egyről és másról* (1923) anyagát: „van köztük, ami többet mutat Adyból, mint a debreceni kötet átlaga.” (Uo. 275.)

Figyelemreméltó észrevétele: „A versek fölött helyükön hagyja az ajánlásokat is, melyek sokszor nem méltók a vershez, s későbbi korok időtlenebb tekintete elől bizonynyal a történeti jegyzetek közé fognak kíváncsozni.” (Uo. 275.)

Most is szóvá teszi a szövegek épségét. „Rengeteg persze az oly helyek száma, ahol verstani vagy értelmi okokból nyilván kínálkozik a javítás, s legalább oly joggal volna eszközölhető, mint a Földessy eszközölte számos korrektúra, melyeket az új kiadó is átvész.” A tartózkodás, mérséklet, úgymond Babits, a kiadás javára szól. (Uo.)

Balassi-textológia

1923 novemberében jelentek meg a Genius kiadásában, Dézsi Lajosnak, a Ferenc József Tudományegyetem tanárának gondozásában Balassa Bálint minden munkái. Ez a kritikai igényű kiadás kínált alkalmat Babitsnak, hogy a maga Balassi-képét megrajzolja. A Nyugatban megjelent tanulmányában példásan ötvözte egybe az esztétikai és a filológiai nézőpontot. Mindenekelőtt a klasszikusok kiadásáról mondott egyetemes érvényű megállapításokat. „Az a kiadó, aki klasszikusaink új, jó kiadásáról gondoskodik, igazán nemzeti hivatást teljesít” — ismerte el. (E. 2:96.) S kifejtette nézetét a klasszikusok kiadásának típusairól: „Kétféle jó klasszikuskiadást képzelhetek. Egyiket a tudománynak. Másikat a művelt közönségnek. Egyik adja az apparátust. Másik az eredményt. Egyik salakos szesz, tölcserrel és szűrőpapírral. Másik a tiszta, lepárolt arany nedv.” (Uo.) Ma az előbbi kritikai kiadásnak, az utóbbit „népszerű összesnek” nevezzük: „Egyik csupa kérdés és probléma. Másik csak kincs és felelet.” (Uo.) Nem válik javára, ha e kettő egy könyvben keveredik.

Bírálja Dézsit, mert hol ismétlésekbe bocsátkozik, hol helyszükére hivatkozva fontos leveleket mellőz. Babits most is megfogalmaz egy újabb tételt, a teljesség követelményét: „Holott minden klasszikuskiadás fő szabálya: teljesség az anyagban és ekonómia a körítésben.” (E. 2:106.)

A textológus következő fontos hivatása a szerzőség megállapítása (attribúció). Babits itt is kifogásolja Dézsi eljárását. „Dézsi egyszerűen a filológiai szigorúság elvének enged, mikor a külső érvekkel támogatható hitelességű verseket különválasztja azoktól, melyeknek szerzőségére ily külső adata nincs.” (E. 2:107.)

Figyelemreméltó a szerzőség megállapításában ez az észrevétele: „Az, hogy valamely vers feltűnően hasonlít egy nagy költőnek valamely ismert versére, vagy feltűnően emlékeztet a modorára: egyáltalán nem ok azt a verset neki tulajdonítani, még inkább az ellenkezőre. Kivált ha még gyenge versekről is van szó. Nagy költő sohasem áll annyira hatása alatt — önmagának. Ez az talán, amit a filológia tudósainak elsősorban figyelmükbe kellene ajánlanunk. Az utánzás, az úgynevezett hatás, gyakran kifejezhető és megállapítható külső és szimpla tények által is. A költői egyéniség finomabb valami. Az, ami «szemmel látható»: az utánzás, ám a rokonság, mely egy nagy költő verseit egymáshoz fűzi, belsőbb és sokszor rejtett...” (E. 2:110.)

Tanulságosak az időrendre vonatkozó megjegyzései is. Aggályait fejezi ki Dézsi időrendi besorolásával kapcsolatban, s előnyben részesítené a hagyományos sorrendet. (E. 2:111.) Mint elvet elfogadja a verselés fejlődésének tanúságát, az egyszerűbb ritmustól a

bonyolultabb és gazdagabb ritmusig. A Balassa-strófa alakulásának állomásait is ilyen ismérveknek véli. „Csodáljuk, hogy ezt a fogódzót Dézsi az időrend vizsgálatánál föl nem használta.” (E. 2:112.)

A jó szövegközlés szintén a textológus hivatása. „Legrégibb nagy költőnk szövegének helyreállítása a magyar filológiának egyik legingerlőbb feladata” — szögezi le Babits. (Uo.) Örömmel nyugtázta, hogy a kiadó nem kívánta meg a modernizált helyesírást. Dézsi eljárásával azonban most is elégedetlen: néhol túl merészen javít bele Balassi szövegeibe, máskor meg túlzott óvatossággal őrizkedik a legnyilvánvalóbb javítástól is. „Balassánál van egy pontos és érzékeny kritériumunk a romlott szövegű sorok fölismerésére: a szótagszám.” (E. 2:113.) Számos ilyen javításra lett volna szükség és lehetőség, mondja Babits, hozzátéve: „természetesen jegyzetben jelezve a forrásszöveget”. (Uo.)

Érdekesekek, amiket a kritikus Balassi forrásairól mond; ezeknek is van általánosítható tanulságuk. Az egyezéseknek jó része a kor költői közhelyei közé tartozik: „mintegy a levegőben” volt. A modern filológia legméltóbban kigúnyolható passziója, úgymond Babits, a „párhuzamos helyek” kimutatásának papírpazarlása, erőltetése. „Némely dolog Balassának eszébe juthatott magától is, nem kellett mindenért régi vagy új latin költőkhöz fordulnia.” (E. 2:117.)

Tanulmányának végén szembesíti Babits az irodalmi kritikát a szövegkritikával. Szellemesen mutat rá, hogy míg az irodalmi, esztétikai kritikát a mű jelességei érdeklik, a pozitívumok, tehát minél jobb valamely mű, annál többet lehet róla beszélni, s ami rossz, arról szólni sem érdemes, a filológiai kritika, tehát a textológia éppen ellenkezőleg: a hibákról beszél. „Ilyenmű munka úgy legjobb talán, mint az aszszony: ha legkevesebbet lehet beszélni róla.” (E. 2:118.) Babitsnak egy másik helyéből derül ki, hogy e Jókaitól vett hasonlatot a műfordításra is alkalmazta: ez is — Pázmány híres bölcs mondása szerint — akkor jó, ha nem venni észre rajta, hogy műfordítás. (E. 2:81.)

Babitsnak a textológia illetően rendeltetéséről kifejtett nézetével szinte szó szerint egybevág Stoll Béla axiómiája a textológus föladatáról: „Tevékenységének lényege tehát: hibák keresése.” (*Szövegkritikai problémák a magyar irodalomban*. 1987. 6.)

Saját életművéről

Jellegetes, de mégsem meglepő ellentmondás, hogy az Ady betűit is szentnek — megőrzendőnek és megmásíthatatlannak — hirdető Babits a maga verseire nem érezte érvényesnek tételét. Erre utalt Illyés Gyula Babits hátrahagyott verseinek kiadásához (1941) írt előszavában: „A test elmúltával nem múlik el a tilalom, hogy kincseit meggondolás nélkül feltúrjuk és vásárra dobjuk.” (*Babits Mihály Összes Művei*. 1945. Franklin, 1129.) „Nem volt nála igényesebb magyar költő. Nem volt, aki saját alkotását bírálóbb szemmel nézte, még rostálta is, ha kellett.” (Uo.) „Művei közé tehát nem keverhetünk olyan anyagot — mi magunk bármily hibátlannak érezzük is —, amelyet ő nem sorozott oda, sőt később kivett abból.” (Uo. 1129—1130.) „A töredékek közül csak azokat vettük fel, amelyek megállapíthatóan versnek indultak. A játékos ötleteket, rímes sorokat vagy ütembe fogott apró, leginkább tréfás megfigyeléseket, aminőket a költő seregestül vetett papírra, de szórt el csak úgy beszéd közben is, nem keverhettük a műalkotások közé, ellentétben

állt volna ez a költő felfogásával: feleségét többször is megkérte, legyen hagyatékának, szellemének is méltó ápolója. Magam is meghatva emlékszem nem egy beszélgetésünkre: mennyi ízléstelenség esik egy-egy védtelenül kiszolgáltatott halottal.” (Uo. 1130—1131.)

Alighanem a *Levelek Iris koszorújából* (1909) című első verseskötetének 1914-ben megjelent második kiadásában, az előszóban fogalmazta meg először Babits az ifjúkori és az érett líra különbségéből fakadó feszültség sajátos érzését. „Kissé szégyenlem — írta itt — ebben a kinőtt ruhában megjelenni az emberek előtt. De íme: ha kinőtt is, tiszta ruha, és sehol se foszladozó. És régi napok illata szívódott szövetébe...”

Lehet, hogy pontosan ezekre a szavakra gondolt Babitsné Török Sophie Babits ifjúkori verses drámájának, a *Második éneknek* (1911) posztumusz kiadásához (1942) írott előszavában, de fölteszem, hogy férje többször is emlegethette előtte ezt a jellegzetes metaforát, így emlékezetes maradhatott benne. Illyéssel egybehangzóan, ám következtetésében mégis szögesen ellentmondva neki, ezért írta:

„Sokszor megígértem neki, komolyan s féltrefásan is, hogyha túléltem őt, nem fogom engedni, hogy hevenyészett apróságai, sikerületlen töredékei a nyilvánosság elé juthassanak. Sokszor megígértem, s hittem is, ha kell, majd becsülettel állni fogom ígéreteimet. De most a beérkezett idő komoly órájában látnom kell, hogy ígéreteim összeütkezésbe került az ő szelleméért vállalt szent kötelességgel. Mert ha a márványon látszik is még az agyagnak, a munkának szennyeződése, kis hibák, kis sérülések, a Műhely rejtett titkai, s olykor a fiatalság heve s stílusjátékra támadó kedve — e kis hibákért van-e jogom elrejtetni az egész Művet? S gyakorlatilag hogyan is tudnám ezt véghezvinni? Ha csak arra a gyilkosságra nem vállalkoznék, pedig nyilván nem vállalkozom rá! — hogy magam pusztítok el minden írást, amit életében ő maga nem adott nyilvánosságra — akkor csak elhalogattam a problémát, mert hiszen halálom után már nem lesz módom megakadályozni, hogy a kéziratokat kinyomtassák, s a közönség kezébe juttassák.

Babits Mihály hagyatékának minden sora ma már irodalomtörténeti dokumentum, fejlődésének útját, emelkedésének különös vonalát rajzolja minden töredék is. Ha ő a halálnak mai távlatában láthatná magát, talán megbocsátana nekem, hogy ígéreteimet megszegve nyilvánosság elé bocsátom őt kinőtt ruhában, mert minden írását az Egész egybeilleszkedő darabjának látom, s a gyönyörű torony egyetlen kövecskéjét sem minősíthetem sem értéktelennek, sem méltatlannak.” (Ö. M. 1134—1135.)

Ugyanezt némileg más szavakkal megismételte a Babits összes művei első kötetének szánt, imént idézett bibliofil kiadás utószavában:

„Kívánsága az volt, hogy ezekhez az Összes Művekhez semmi se kerüljön, amit ő onnan kihagyott, vagy kéziratban hagyott kiadatlanul. Szent kötelességemnek érzem, hogy akarátát, mely bölcs volt és igényes, mindenben és hű pontossággal tiszteletben tartsam, — de ugyanúgy szent kötelességem az is, hogy akarátával szembeszegüljek, és ne engedjek elveszni kincseiből egyetlen gyöngyöcskét sem.” (Uo. 1124.)

Utószavának általános textológiai tanulságokat nyújtó érvelését Török Sophie így folytatta:

„Babits Mihály csak a hibátlant szerette, csak a tökéletest becsülte: tudom, nem volna szabad világ elé engednem egyetlen rímét sem, melyet ő pongyolának gondolt, egyetlen jelzőjét, melyet nem érzett pontosnak és véglegesnek. Kétféle s egymással

ellentétes emlékem merül fel, s ezt most úgy mondom el, mintha neki mondanám, tanácsát és beleegyezését kérve — s egyúttal az Olvasónak is, vagy az Utókornak! Egyik emlékem konkrét, még a napra is emlékszem, az alkonyi órákra, amikor Babits Mihály Kosztolányi Dezsőnek *Szeptemberi áhítat* című, halála után kiadott verskötetét olvasgatta, emlékszem izgalmára, mikor a könyvet letette. A *Műhely* című cikluson háborodott fel, melyben Kosztolányinak apró és vicces rímjátékai vannak összegyűjtve. > Hiszen ilyet minden író csinál, játékból, unalomból, kísérletezésből — de megbocsáthatatlan bűn ilyesmit kiadni egy nagy költő halhatatlan nagy művei között, nagyközönség számára! < Ekkoriban már ő is beteg volt, s én nehéz előérzettől szorongatottan ígértem meg, hogy soha, soha nem fogom megengedni, nem fogom eltűrni, hogy halála után az ő műveivel hasonló dolog történhessen.

Másik emlékem, mely ígéretemmel szembeszáll, s ellentétes irányban mozgatja akaratomat, nem egy eset emléke, hanem húszéves barátságunk ideje alatt szerzett tapasztalatok egész sora, melyek most úgy világítanak előttem, mint élő példázat: hogyan tett volna Babits Mihály az én helyemben? Ha hírért vette, hogy Arany Jánosról megjelent egy új könyv, akárcsak egy sornyi új adat róla, nem rohant volna azonnal, hogy megszerezze? S ha azt hallja, hogy vannak még ismeretlen és kiadatlan Arany-kéziratok, nem haragudott s nem lázongott volna, hogy nem juthat hozzájuk? — mégha az az ismeretlen Arany-kézirat nem is egészen elsőrendű vers kézirata lett volna! Minden törmelék kövecske kincs volt számára, hacsak egy paránnal is ki tudta egészíteni Arany János költői vagy emberi képét. S miért becsülném én kevesebbre a reám bízott kincset, mint amennyire ő a maga eszményét becsülte? Az idő fogy, az emlékezet ferdül és romlik, fogynak az élő emlékezet hordozói, a barátok és kortársak, kéziratok, feljegyzések elpusztulhatnak, — mi minden romlott, pusztult és tűnt el körülöttem az utolsó évben! Babits Mihály könyve nem Babits Mihálynak szól — csak szeretném, ha meg volna vele elégedve! —, hanem azoknak, akik olyan szeretettel és szenvedéllyel fogják műveinek minden kis állomását felkeresni és felkutatni, ahogy Babits Mihály szerette és csodálta Arany költészetének legszerényebb virágját is.” (Ö. M. 1124—1126.)

Ez az érvelés tökéletesen egybevág azzal, amit Ady-életművével kapcsolatban Babitstól már idézhettem; csodálom is, hogy Török Sophie erre nem hivatkozott.

Textológiai tevékenységet végzett Babits saját életművével akkor is, amikor környezetének — feleségének, de még előtte Szabó Lőrincnek, Szilasi Vilmosnak — a verseinek születésével kapcsolatos emlékeit elbeszélte, mintegy tollba mondta. „Babits példátlan részletességű vallomássorozata — írta ezeknek a fontos adalékoknak közzétévője — számos nagy versének keletkezéstörténetét tisztázta, sőt költészete egy összefüggő, nagy korszakának műhelytitkaiba is bepillantást enged.” (Gál István: *Babits egyes verseinek keletkezéséről*, It 1975. 444.)

Tanulmányosak Babitsnak saját művei gondozásával kapcsolatos véleményei. 1938. március 14-én kórházi ágyán látogatta meg őt Sárközi György, hogy *Írás és olvasás* (1938) című kötetének sajtó alá rendezését megbeszéljék. Babits bizonytalankodott, egyrészt mit hagyjon el, másrészt javítson-e az előző kiadás (*Irodalmi problémák*, 1924) szövegén. Végül is inkább meghagyta, s főként a tipográfián változtatott: a könyvcímeket és az idegen szavakat a következetesség kedvéért dőlten szedette.

Voltak ugyan kétségei a szöveg helyességére nézve („Tudod, ez olyan szerzői hipokondria”), de a gondozást Sárközire bízta. (B. 1:449.) Dante-fordításának új kiadásával kapcsolatban pedig azt latolgatta, a kommentárt másképpen, népszerűbben, a lapok alatt adná. (B. 1:558.)

Szophoklész-fordításának új kiadása kapcsán méltatlankodott, hogy Moravcsik Gyula professzor helyesírási szempontból kijavította az ő szövegét. „Lusta vagyok mindent kihúzni, az és előtti vesszőket meghagyom. De nagyon tűnődöm, meghagyjam-e Oedipust Oidipusnak? Én a hagyományra és a magyar kiejtés könnyebbségére támaszkodom.” (B. 2:345.) Erre később is visszatért: „Kis gyerekességek: és és hogy előtt kirakta a vesszőket. De mégis hálás vagyok neki, mert nagyon sokat dolgozott, hogy nekem megkönnyítse a munkát.” (B. 2:392.) „Ezekbe a jelentéktelen javításokba belenyugodtam és hagytam (pl. a *hogy* előtti vessző stb.). — Azonban ahol tintával kijavítottam, ott ragaszkodom a magam helyesírásához, mert költőileg jelentősnek gondolom.” (B. 2:391.)

Disiecta membra

Babits elszórt megjegyzéseiből is kikövetkeztethetők bizonyos elvei. A szó mindenekelőtti jelentőségének fölismerésével és az életműben természetes ismétlődések szerepével függ össze a kedvelt szavak gyakorisága: „Minden költőnek megvannak a maga kedves szavai” — mondja, majd hozzáteszi: „Adynál különös, a barikád képze e szóval van összefüggésben: süvöltve.” (E. 1:637.)

Babits textológiai akribiájának példája következő észrevétele. Osvát Ernő posztumusz kötete kapcsán kifogásolta, hogy barátjának aforizmái a kötetben nyomdatechnikai okokból más sorrendben következnek, mint első megjelenésük helyén, a Pesti Naplóban. Ismét tételként szövegi le véleményét: „Ahol a tipográfia és a filológia összeütközik, a filológiának kell előnyt adni. A sorrend nem mindenütt volt mellékes. Egyik aforizmából a másikba finom szálak vezetnek át, s még ahol ezeket a szálakat mi nem látnók is, tisztelnünk kell a szerző akaratát, ki talán rejtett vonatkozásokat érzett s kívánt tudat alatt éreztetni. Én még az újságbeli folytatásokat is jeleztem volna, legalább egy-egy fejezet-számmal, mint kisebb egységeket: hisz talán ezek sem véletlenül verődtek így össze.” (E. 1:767.)

A tipográfiára másutt is gondja van. Vörösmarty Mihály Összes költői műveinek 1941-i kiadása ellen nemcsak az a kifogása, hogy hiányzik belőle a *Csongor és Tünde* (ez a kötet csak lírai és epikai műveket tartalmazott, a drámákat más kötetbe szánta), hanem sokallta benne a fiatalkori zsenjét, és azt, hogy ez azonos betűnagysággal és a többi verssel „túláságosan egy sorban van”. „Kisebb betűkkel kellett volna szedni, ahogy Gyulai is csinálta a zsengekkel.” (B. 2:417.) Tehát Babits itt is, akár az Ady-összesben, a zsengek hátravetésének a modern kritikai kiadások előtti gyakorlatát helyeselte.

A legérdekesebb azonban berzenkedése a szövegváltozatok ellen. Szép Ernő összes költeményei adnak neki alkalmat, hogy ellenszenvét megokolja. Meglepte, hogy költőtársának számos versét, amelyet első megjelenésekor annyira megszeretett, hogy emlékeztében szó szerint megőrizte, az összes versek kötetében változtatva találta. Mint olvasót, úgymond, sérelem és csalódás érte: „A régi verseket nem egészen a régi for-

mában kaptam vissza. A kedves sorok itt-ott megváltoztak, a költő kijavította fiatalkori verseit! Szinte úgy érzem, meghamisította.” (E. 2:90.) Úgy tapasztalja, hogy ez divattá kezd válni. Helyesen figyelte meg, hogy Yeats, Füst Milán vagy Szabó Lőrinc szintén „az aggodalmas, újra és újra mindent meggondoló művészek közé tartozik”. (Uo.) Szerinte: „Egy jó verssor szent dolog, nem szabad hozzányúlni, még alkotójának sem! És a fiatal-ság is szent dolog, tiszteljük a magunk fiatalságát!” (E. 2:91.) Meglepő, hogy Babits véleménye mennyire egybevág a vele úgyszólván semmiben sem rokon Kassák Lajoséval. A rideg munkásköltő szintén értetlenül nézte kortársainak műveikkel való örökös elégedetlenségét. „Vannak költők, akik verseik gyűjteményes kiadása előtt még egyszer átfésülik műveiket, nyilván azzal a szándékkal, hogy tökéletesebbé tegyék a gyöngén sikerült szüleményt — írta Kassák válogatott verseinek utószavában. — Én nem helyeslem ezt a jószándékú korrektúrát, úgy érzem, nem idézhetjük fel és nem ragadhatjuk meg még egyszer annak a pillanatnak önfeledt lázát, mértéket szabó ébreségét, amiben a mű megszületett. Tapasztalatból mondhatom, azok a költők, akik ilyen utólagos foltozással, plasztikai műtéttel akarták jóvátenni verseik fogyatékoságát, egy léniával sem vitték előbbre a dolgot. Minden utólagos javíttatás csökkentette a bensőség hőfokát, a megjelenési forma közvetlenségét. Úgy látszik, utólag sem a vers szárnyait megnövesztetni, sem a tökéletlen harmóniát összecsendőbbé tenni nem lehet. Mikor a költő versében letette az utolsó pontot, a pillanatnyilag összegyűlt alkotó energiák folytán vagy sikerült a mű, vagy nem. Ha púposnak született, púposnak kell maradnia örökké; ha süket az akusztikája, semmilyen rafinériákkal nem lehet zengővé átalakítani; ha első szárnyacsapásaival nem sikerült lejutnia a kellő mélységekbe, vagy nem tudott felemelkedni a káprázató magasságokba, akkor mindörökké ott csoszog és bukácsol majd a jó és rossz határvonalán, talán 'elfogadhatóan' az iskolakönyvek számára, de kirekesztetten a művészetek paradicsomkertjéből.” (Kassák Lajos válogatott versei. 1956. 497—498.)

A látszólag meggyőző érvelés ellen szól a költészet egyetemes története. A szélsőséges példa Goethéé: ő tekintélyével és személyes példájával a világirodalomban és a textológiában általánosan elfogadtatta az utolsó kéztől származó kiadás (*Ausgabe letzter Hand*) elsőbbségének elvét, és saját ifjúkori műveit valóban úgy meghamisította, ahogyan Babits vélte. Ezzel létrejött a textológia első számú antinómiája: az az ellentmondás, amely az első megjelenés időrendi helyén való közlés és a költőtől származó legutolsó szöveg közt támad. De nem mindig ilyen föloldhatatlan ez az ellentmondás. Általánosabb a gyakorlat, ahogyan a költők zöme folyton csiszolgatja, olykor tökéletesíti, olykor, ahogy Kassák vélte, csak toldozgatja-foltozgatja művét. Éppen ennek a folyamatnak föltárása, művészi hozadékának hasznosítása a textológia egyik főadata. Hogy ennek az irodalmi alkotásban egyetemesen érvényesülő változatképző törvényszerűségnek — elvei ellenére — mennyire volt alávetve Babits, majd életművének készülő kritikai kiadása mutatja meg. Mindenesetre prózájában jellemző, közismert példa van e szükségszerűségre: híres val-lomásának (*Magyar költő kilencszáztizenkilencben*) későbbi, kötetbeli változata. (Kardos: i. m. 256—259.)

Említettem már, hogy Babitsnak némi kételyei voltak a Balassa-kiadás időrendjével szemben. De magának az időrendnek a jelentőségét átlátta. Amikor tanulmányainak első gyűjteményét (*Irodalmi problémák*, 1917) kiadta, címük alatt föltüntette keletkezésük

évét. A *Gondolat és írás* (1922) előszavában így magyarázta eljárását: „Adom a cikkeket témáik rendjében és változtatás nélkül; de egy-egy évszámot írok mindenik cím után: legyen mint kilátszó zsinór a fölűzött szemek közt. Nem néma számok ők: magyaráznak, egyeztetnek, dicsekednek vagy elnézést esdenek. Kérem az olvasót, figyeljen rájuk!” (Ö. M. 1097.) Az *Írás és olvasás* (1938) előszavában még tovább megy: „Az elrendezésben eltértem az első kiadások sorrendjétől, és az időrendet állítottam vissza.” (Ö. M. 686.)

Sárközi György verseskötete kapcsán magától értődően nyugtázza, hogy az évszámok fölűntetése lehetővé teszi a költői fejlődés nyomon követését. (E. 2:145.) Illyés Gyulának viszont fölrója, hogy Kosztolányinak a szerkesztésében kiadott *Kortársak* (1940) című kötetében az Adyról szóló cikkeket nem választják el a megjelenés évszámait. (*Babits Mihály beszélgetőfüzetei*. 1980. 2:175. A továbbiakban: B.)

Nem lelkesedett Móricz Zsigmondnak Kemény Zsigmond *Rajongók* című regényének modernizálására tett kísérletéért. Számára az átírásnak a gondolata is borzasztó: „Mert nekem a stílus nem véletlen és mellékes. Pláne Keménynél. S az a tömeg, amelynek olvashatatlan, jobb ha nem is olvassa.” (B. 2:232.) Gúnyosan veti föl, hogy írássák át a *Bánk bánt* a szórakoztató színdarabok népszerű írójával, Bókay Jánossal: „Sokkal nagyobb tömegek fogják élvezni.” (Uo. 233.) S azt a kétszer megismételt javaslatát is gúnynak szánja, hogy át kellene íratni egy Móricz-regényt Kemény stílusába. (Uo. 265, 271.)

*

Aki olvasta Radnóti Miklós textológiai nézeteiről az előző Actánkban (1991) közölt dolgozatomat, nem véletlenül talál számos rokon gondolatra. Fölűnő pl. az életmű egységéről mindkét költő gondolkodásmódján rögeszmeként végigvonuló fölismerés. Elképzelhető természetesen, hogy Radnóti tudva-öntudatlanul Babitstól vette ezt a gondolatot, de az is, hogy magától jött rá. Akár így, akár úgy, olyan textológiai alapelv ez, amelynek meghatározó szerep jut a kritikai kiadások elvi és módszertani eljárásaiban.

LÁSZLÓ PÉTER

DIE TEXTKRITISCHEN AUFFASSUNGEN VON MIHÁLY BABITS

Als ungarisch—lateinischer Diplomlehrer war Mihály Babits (1883—1941) ein gebildeter Philolog. Seine textkritischen Auffassungen können anhand seiner Abhandlungen und Kritiken rekonstruiert werden. Er stellt seine charakteristische Meinung in manchen Werken fest, dass das Lebenswerk eines Dichters oder Schriftstellers ein einheitliches Ganzes bildet. Über die Emendation hat er vorwiegend betreffs der Ausgaben von Endre Ady und Bálint Balassi geäußert. In seinem eigenen Schaffen wird der Philolog durch den sorgfältigen Dichter ersetzt: Seine Erstlinge wurden von ihm nicht mehr anerkannt, er wollte nämlich nicht, dass sein Werk vor die Nachwelt „in einem verwachsenen Anzug“ trete. In seinen Vörösmarty und Ady Ausgaben war deshalb der Meinung, die Erstlinge in dem Anhang zu veröffentlichen. Damit ist es zu erklären, dass er Neubearbeitung der Frühgedichte von Ernő Szép aus Anlass einer Ausgabe für eine Fälschung hielt. Seine textkritische Erudition kann aber dadurch charakterisiert werden, dass er in der Ausgabe von den Aphorismen von Ernő Osvát die originelle Reinenfolge und die Tipographie (versal und kursiv) als bedeutungsformendes Element beibehalten hat.